

© JEAN KOENE 1994

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, gekopieerd of overgenomen,
zonder de schriftelijke toestemming van de schrijver.

POLITIEKE ROMANS II

De schoolstrijd in België

SOPHIE

DOOR

VIRGINIE LOVELING

DERDE DRUK

I

GENT

ALGEMEENE BOEKHANDEL VAN AD. HOSTE, UITGEVER
Veldstraat, 49

1889

Over de roman 'Sophie' (Virginie Loveling)

POLITIEKE ROMANS II

DE SCHOOLSTRIJD IN BELGIË

Van de schoolstrijd die in de jaren '80 van de negentiende eeuw de Belgische samenleving in beroering bracht, hebben de indrukken lang in de gemoederen nagewerkt. De schrijver Em. de Bom, die er in zijn jeugd jaren iets van had meegekregen, blikte in 1946 nog eens op die burgertwist terug. In zijn roman *Het Land van Hambeloke* schonk hij aandacht aan de 'met hartstocht onder de burgers gevoerden strijd':

De wet op 't onderwijs van 1842 was vervangen geworden door die van 1879, welke de onzijdigheid van de officieele scholen voorschreef. En 't werd de grootste tweespalt die 't land had gespleten sedert 1830.

In België bestaan twee soorten scholen: de officiële scholen van de staat, die een neutraal karakter dragen, en de vrije scholen, die confessioneel en doorgaans katholiek zijn. De salarissen van de onderwijsgeevenden aan beide schooltypen worden door de overheid betaald. Zo is de toestand tegenwoordig, maar zo is het niet altijd geweest.

Het Belgische onderwijs kende in de negentiende eeuw een bewogen geschiedenis. Rond 1800 verkeerde het onderwijs, vooral op het platteland, in een erbarmelijke staat. Dorpsbewoners die het belangrijk vonden dat hun kinderen iets leerden en die het zich konden permitteren, maakten gebruik van de diensten die door huisonderwijzers of particuliere schoolhouders werden aangeboden. Het had weinig zin kinderen naar de bestaande scholen te sturen, want wat zij daar leerden, had weinig om het lijf. Je mocht al blij zijn, als de onderwijzer zelf fatsoenlijk lezen en schrijven kon.

Pas tijdens de Nederlandse periode (1815-1830) werd in het onderwijs orde op zaken gesteld en kwamen er opleidingen voor onderwijzers, de zogeheten normaalscholen. Doordat onder het nieuwe bewind bevoegdheidseisen werden gesteld aan het onderwijzend personeel, zag men zich in de overgangsfase genoodzaakt, onderwijzers uit Nederland aan te trekken. Daarmee was niet iedereen evenzeer ingenomen, omdat met de Nederlandse schoolmeesters kiemen van protestantisme en van vrijzinnigheid het katholieke België konden binnendringen.

Na de Nederlandse tijd, in 1831, werd in de grondwet vastgelegd, dat alle onderwijs voortaan 'vrij' zou zijn, – tot grote vreugde van de katholieken, die ervan uitgingen dat nu allerwegen, op kosten van de overheid, katholieke scholen uit de grond konden worden gestampt. Hun vreugde verstomde, toen

duidelijk werd, dat in de praktijk alleen subsidies werden toegekend aan de officiële scholen, die door de overheid waren opgezet.

De katholieke meerderheid in de volksvertegenwoordiging zorgde er in 1842 voor, dat aan die situatie een einde kwam. In een nieuwe wet werd vastgelegd, dat scholen die niet op initiatief van de overheid werden gesticht, dezelfde rechten konden doen gelden als de officiële scholen. Die wetswijziging had tot gevolg, dat het lager onderwijs bijna in zijn geheel onder toezicht van de geestelijkheid kwam te staan. Dat was natuurlijk een doorn in het oog van andere groeperingen in de Belgische samenleving: de buitenkerkelijken en vrijzinnige katholieken, die niet gesteld waren op bevoogding door de geestelijkheid. Die groeperingen, gezamenlijk aangeduid met de naam ‘geuzen’, moesten jaren wachten voordat zij konden terugslaan.

In 1879 kwam een nieuwe onderwijswet tot stand, nu door een parlement waarin de liberalen – onder aanvoering van Frère-Orban en Van Humbeek – een kleine meerderheid hadden verkregen. Iedere gemeente werd verplicht, een gemeentelijke school op te richten, die dan zou gelden als de officiële school. In die scholen mochten godsdienstlessen gegeven worden, maar die lessen waren wel facultatief, zodat niemand gedwongen kon worden eraan deel te nemen. Gemeenten mochten geen vrije scholen ‘aannemen’.

Met deze wetgeving werd een einde gemaakt aan de macht die de geestelijkheid uitoefende op het lager onderwijs. De bisschoppen, die met de veranderingen geen genoegen wensten te nemen, vaardigden een bevel uit tot weigering van de sacramenten aan leerkrachten van officiële scholen en aan ouders die hun kinderen naar de officiële scholen stuurden. Bovendien kregen alle pastoors de opdracht, met eigen parochiale middelen een vrije school op te richten. Van de parochianen werd verwacht dat zij de daarvoor benodigde gelden leverden.

VIRGINIE LOVELING: ‘SOPHIE’

De schoolstrijd vormt het hoofdthema in de politieke roman *Sophie*, die Virginie Loveling schreef in 1885. Plaats van handeling daarin is het fictieve dorp Zompelgem. In deze kleine plattelandsgemeente houdt ‘Mijnheer pastoor’ de touwtjes strak in handen, om het geestelijke en het politieke leven daar volledig te kunnen beheersen. Hij wordt geassisteerd door zijn kapelaan Teeuwis en enthousiast gesteund door een groep aanhangers. Tegenwerking ondervindt hij slechts van een stelletje liberalen. Het verzet tegen het klerikale bewind is van geringe betekenis, want erg standvastig zijn die liberalen niet, – met uitzondering van Haantjes, de wijnkoopman. De liberaal Monteine kan niet tegen de parochiegeestelijkheid in opstand komen, want hij is afhankelijk van de nonnetjes. Voor de verzorging van zijn geesteszieke vrouw is hij namelijk aangewezen op de hulp van een kloosterzuster, ‘maseurken’, dat in zijn gezin het heft in handen heeft genomen en pal achter de pastoor staat.

Op 6 juni 1879 wordt de nieuwe schoolwet door de Kamer van Volksvertegenwoordigers aangenomen, op 18 juni door de Senaat. Die wet brengt volgens de liberalen eindelijk ‘een ontslaving van het onderwijs’, maar wordt door de geestelijkheid gezien als een regelrechte aantasting van de godsdienst. De pastoor van Zompelgem ziet erin: ‘de ondermijning van het catholieke geloof (...) het verspreiden der ketterij (...) het verbannen van alle uitwendige teekenen van den eeredienst, het verjagen

van God uit de scholen'. Virginie Loveling steekt in de roman *Sophie* haar mening niet onder stoelen of banken:

De schoolwet van 1842 had sinds haar bestaan aanleiding tot groote misbruiken vanwege de geestelijken gegeven: de onderwijzers – te lande vooral – hingen zedelijk volkomen van hen af en moesten aan hunne wenken gehoorzamen.

De doorsnee-dorpeling zou zich onder normale omstandigheden niet druk hebben gemaakt over de vraag, wie het 'oppergezag over de scholen' moet uitoefenen. Maar door de acties van de geestelijkheid wordt nu iedereen gedwongen om partij te kiezen. Niemand kan onverschillig blijven of een afwachtende houding aannemen.

Het eigenlijke volk, zeer onverschillig aan de politiek en volkomen verstokt van alle geestesleven, wist er zelfs het eerste woord niet van, en zou er zich ook weinig om bekreund hebben, of de pastoor, als wettig opziener van den onderwijzer of als vrije leeraar het godsdienstig onderricht tijdens de schooluren, of daarbuiten bij gedoogzaamheid van den staat kwam geven. Het luid misbaar en geschreeuw der priesters echter drong tot in alle klassen door en wekte er wedergalmen.

De parochiegeestelijkheid heeft beslist, dat Zompelgem een vrije school zal krijgen. Het geld dat daarvoor nodig is, wordt opgehaald door de kapelaan en de pastoor bedient zich van het woord om de inzamelingsactie te ondersteunen:

Ze zullen wat gaan doen met hun nieuwe wet, die mannekens van Brussel (...) ze zullen wat kweken van de jeugd! Nu is de zedeloosheid groot, dan zal ze geen palen meer kennen, laat ze maar de wet van 1842 veranderen...

Onder de parochiegeestelijken bevindt zich één dissident: de coadjutor Angelman. Hij vertegenwoordigt het andere type priester, dat blijkens getuigenissen in Vlaanderen ook heeft bestaan. Angelman had in het verleden een voornamere plaats ingenomen in het kerkelijk leven, maar was vanwege zijn 'fouten' door het geestelijk gezag in Zompelgem geplaatst, in een zeer ondergeschikte en onaanzienlijke functie.

Met hoeveel ijver tot het goede beziel, was hij in het seminarie gegaan, met hoeveel droombeelden nog van mogelijke toewijding aan de menschheid er uit gekomen! met wat waarheidsliefde had hij zich op zijn vak toegelegd, als hij in het college te M. tot professor van geschiedenis was benoemd! Aan alle bronnen had hij geput, en zich eene eigene meening nopens personen en daden uit het verleden gevormd, en ze aan zijne leerlingen medegedeeld. Doch niet aldus verstonden het zijn overheden (...) Hem werd gehoorzaamheid opgelegd, en hij had zijne spijt verkropt en gemeend, dat hij gehoorzaamde; maar zijne onafhankelijkheid moest niettemin in zijne lessen doorgestraald, of hij anders zijne overheden mishaagd

hebben: hij werd zijn professorschap ontnomen, en naar een afgelegen, arm dorp – mogelijkst het armste van het bisdom – als in ballingschap gestuurd.

Na vruchteloze pogingen om in dat arme dorp Zompelgem met de pastoor en de kapelaan samen te werken, neemt hij het besluit het ambt te verlaten en ergens een baantje als huisleraar aan te nemen.

DE ONDERWIJZERS

Het meest trieste slachtoffer van de geestelijkheid wordt dorpsonderwijzer Ottevere. Hij meent te moeten gehoorzamen aan de nieuwe wet en weigert daarom over te stappen naar de vrije school van de pastoor. Vanwege die weigering wordt hem het leven onmogelijk gemaakt. Hij verliest zijn leerlingen en zijn gemoedrust. De pastoor en de kapelaan bewerken de ouders en dwingen hen op allerlei manieren, hun kinderen bij Ottevere vandaan te halen en ze naar de nieuwe en nogal primitieve vrije school te sturen. De ouders moeten kiezen tussen God en de school van Ottevere en, hoe graag ze de sympathieke oude schoolmeester ook mogen, ze volgen de richtlijn van de pastoor. Zelfs de liberaal Monteine onderwerpt zich aan het gezag van de parochieherder, hoewel niet onmiddellijk en slechts onder zware druk van ‘maseurken’. Ottevere zelf, een diepgelovige katholieke man, mag geen sacramenten meer ontvangen. Dat is voor hem een zware slag die hij niet kan verwerken. Hij wordt ziek en maakt het niet lang meer.

Tussen de partijen staat Sophie, maar ook zij zal uiteindelijk een beslissende keuze moeten doen. Ze is een traditioneel ingestelde godvruchtige vrouw, maar ook een persoonlijkheid, die meer de stem van haar hart dan de voorschriften van de kerk volgt. Sophie heeft een grote achting voor coadjutor Angelman, die door zijn collega-priesters met de nek wordt aangekeken, en zij heeft vrienden in het liberale kamp, die haar als persoon waarderen, maar haar kerksheid niet altijd begrijpen. Als de strijd zijn hoogtepunt bereikt, is het Sophie die zich het droeve lot aantrekt van de zieke schoolmeester Ottevere, met wie niemand contact durft te onderhouden. Als de man stervende is, waakt zij bij hem en weet zij te bewerken dat hem, ondanks het strikte verbod, de sacramenten der stervenden worden toegediend, – niet door een parochiegeestelijke, maar door de uitgetreden priester Angelman.

Als Ottevere dood is, wordt op zijn school – zonder leerlingen – toch een opvolger aangesteld door de overheid. Die opvolger is een jonge onderwijzer, een broer van ex-coadjutor Angelman. Tussen de onderwijzer en Sophie groeit een bijzondere sympathie, die overgaat in liefde. Zij trouwen voor de burgerlijke stand en op aandringen van Sophie zullen ze er een kerkelijk huwelijk op laten volgen. De onderwijzer is wel van dat sacrament uitgesloten, maar Sophie mag het ontvangen. Hun kerkelijk huwelijk mag echter niet in de volle openbaarheid voltrokken worden. Het moet plaatsvinden in het voorportaal van de kerk, in een donker hoekje. De inzegening is niet voor beide huwelijkspartners bestemd, ze zal alleen gelden voor Sophie. Terwijl men bezig is met de huwelijksvoltrekking, voelt Sophie plotseling aan, hoe dwaas en vernederend de rituelen zijn die zich voor haar ogen voltrekken. De procedure wordt onderbroken, Sophie weigert zich aan de regels te onderwerpen en stapt naar buiten. Het burgerlijk huwelijk volstaat voor haar; de kerkelijke goedkeuring heeft zij niet meer

nodig. Zij en haar man besluiten een leven te gaan leiden dat berust op ‘de voorschriften van ons geweten en de leerstelsels van het Evangelie’.

POLITIEK ENGAGEMENT

De roman *Sophie* uit 1885 was niet het eerste letterkundige werk waarin Virginie Loveling haar liberale opvattingen tot uitdrukking bracht. Eerder had zij al de politieke roman *In onze Vlaamsche gewesten* uitgegeven, waarin eveneens een aanval werd gedaan op de machtspositie die de geestelijkheid innam op het Vlaamse platteland. In 1877 bracht zij dat boek uit onder de schuilnaam W.G.E. Walter, maar van die schrijversnaam bediende ze zich slechts tijdelijk. Toen in 1882 *In onze Vlaamsche gewesten* opnieuw werd uitgegeven, ondertekende zij het werk met haar eigen naam.

Het schrijven van politieke romans was in de negentiende eeuw een nogal riskante aangelegenheid. Vrij algemeen heerste toen de opvatting, dat politieke romans, en zeker liberale ‘tendensromans’, een gevaar opleverden voor de maatschappij. Dergelijke boeken werden door voorzichtige, behoudende naturen afgekeurd, omdat ze sociale onrust zouden teweegbrengen in brede lagen van de bevolking, met als onvermijdelijk gevolg: volksoproer, opstand en revolutie.

Koudwatervrees voor liberale strekkingsromans leefde niet alleen in België, maar werd door veel Nederlanders gedeeld. De katholieke dichter Bernard van Meurs, pater jezuïet en goedaardig zedenmeester, baarden dergelijke schrijfprodukten ernstige zorgen. Hij was van mening dat die opruiende boeken de grootste rampen over de mensheid afriepen. In een van zijn geschriften bracht de pater de stelling naar voren, dat de commune van Parijs in 1871 niet in opstand zou zijn gekomen, als de schrijvers het volk niet daartoe hadden aangehitst, of – zoals hij het zelf uitdrukte – ‘indien de Fransche letterkunde niet sedert vijftig jaren de grondslagen der maatschapp ondermijnd had’. Volgens Van Meurs was de Franse revolutie van 1789 veroorzaakt door schrijvers als Voltaire en Rousseau en die van 1848 door de ‘volkschrijvers’ Eugène Sue en Paul de Kock, met steun van Victor Hugo, George Sand en Frédéric Soulié.

Door veel katholieken – en veel protestanten – in België en in Nederland werden de ontwikkelingen in Frankrijk met argwaan bekeken. Uit dat land kwamen de liberale verlichtingsideeën naar het noorden overwaaien, met medevoering van atheïsme, onzedelijkheid en revolutie. De overdragers en verspreiders van het ziekelijke gedachtegoed waren de liberale schrijvers in het eigen taalgebied. Waakzaamheid was daarom geboden op het terrein van de letteren.

Het is een vergissing te denken dat de liberalen in de negentiende eeuw ongodsdienstige mensen waren. De meesten van hen waren gelovigen. Joanna Courtmans-Berchmans en Virginie Loveling waren katholiek en – blijkens hun boeken – vervuld van godvruchtige gevoelens. Van revolutie waren zij even afkerig als hun katholieke geloofsgenoten. Deze twee vrouwen vormden beslist geen uitzonderingen in de liberale kring. G.W. Huygens, die een onderzoek deed naar de aard van het lezerspubliek, kon voor de negentiende eeuw niets anders concluderen dan dat de liberalen in het algemeen ‘gematigd gelovig’ waren en dat de ‘ongodsdienstige bewegingen ontstonden buiten het liberalisme om’. De meeste liberalen hadden niets tegen de kerk. Waar zij zich tegen verzetten, was het machtsstreven waarvan veel kerkelijke bedienaren blijk gaven. De kerk moest op haar eigen terrein blijven, vonden zij, en zich niet bemoeien met de politiek of met onderwijszaken. Huygens:

Mochten liberalen al bezwaar hebben tegen de werkzaamheden der kerken op het gebied van onderwijs en politiek, zij hadden het niet tegen de godsdienstige instellingen als zodanig,...

BESLUIT

Romanschrijvers hebben nooit een machtspositie ingenomen op maatschappelijk terrein. Een enkeling van hen speelde het wellicht klaar, invloed uit te oefenen op het denken van een beperkte groep lezers, maar de betekenis daarvan wordt gemakkelijk overschat. Desondanks hebben maatschappelijk geëngageerde schrijvers zich altijd ten doel gesteld, de mensheid een stapje vooruit te brengen, met name door maatschappelijke misstanden te beschrijven en de zwakkeren in bescherming te nemen tegen de machtigen. Tot de verwerkelijking van dat doel hebben ook de schrijfsters Joanna Courtmans-Berchmans en Virginie Loveling hun bijdrage geleverd, bescheiden weliswaar, maar opmerkelijk en – in hun tijd – gedurfd.